

И. Жабборов

Кўхна харобалар СИРИ

ЎЗДАВНАШР



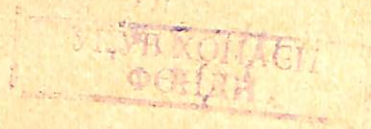
О

ИСО ЖАББОРОВ
тарих фанлари кандидати

943
ЖС-12



КУҶНА ХАРОБАЛАР СИРИ



ЎЗБЕКИСТОН ССР ДАВЛАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1961

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Тарих ва археология
институтининг тавсияси билан нашр этилди.

Ўтмишни билмай туриб, ҳозирги
замоннинг чинакам маъносини ва
келажак даврнинг мақсадларини
тушуниш мумкин эмас.

А. М. ГОРЬКИЙ

АФСОНАВИЙ ҲАҚ

Қадимги Хоразм. Бир неча минг йиллар давомида ўз
қудрати ва тугалмас ажойиб воқеалар бойлиги билан
тарих саҳифаларини тўлдирган афсонавий ҲАҚ. Турли
ирқдаги беҳисоб сайёҳ ва миссионерлар, олимлар ва
ёзувчилар, шоир ва дostonчилар бу гўзал ва бой ҲАҚ-
нинг узоқ ўтмишини, иқтисодий ва ижтимоий тузумини,
моддий ва маънавий ҳаётини, маънавий турмушини асрлар
сари ўз замонасининг гоёларига асосланиб тушунишга
ва таърифлашга интилиб келганлар. Аммо бу интилиш-
лар ўзига хос бўлган маданиятни яратган, оламга ал
Хоразмий ва ал Бируний каби буюк мутафаккир олим-
ларни, истеъдодли шоир ва тарихчи сифатида танилган
Мунис ва Оғажий кабиларни етказиб берган Хоразмнинг
пайдо бўлиши ва шаклланиш жараёнини, унинг қадимги
даврдаги иқтисодий-ижтимоий ва сиёсий қиёфасини тас-
вирлашга имкон бермайди.

Хоразм маданият жиҳатдангина эмас, табиий-геогра-
фик жиҳатдан ҳам ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бу
хусусиятлар унинг тараққиётида муҳим роль ўйнаган
факторлардан бўлиб қолди. Бинобарин, бу ҲАҚнинг
тарихини муфассал тушуниш учун унинг табиий геогра-
фик шароитини билиш муҳим шартлардан бири ҳисоб-
ланади.

Инсон туйғуларини тараннум қилувчи ажойиб табиий
манзаралар киши меҳнати билан янги ҳусн касб этади.
Аммо, инсоният пайдо бўлгунча планетамиз ўз қиёфаси-
ни ўзгартириш йўлида неча минг асрларни босиб ўтган.

Жабборов Исо.

ҚУҲНА ХАРОБАЛАР СИРИ. Т., Ўздавнашр, 1961. 96 бет.
Сарлавҳа олдида авт. Исо Жабборов, тарих фанлари кандидати.
Джаббаров Иса. ТАЙНЫ ДРЕВНИХ РАЗВАЛИН.

Геология фанининг кўрсатишича, Ўрта Осиё текисликлари, шу жумладан Хоразм воҳаси учламчи даврнинг ўрталарида денгиз остида бўлган.

Неча минг йиллар давомида иқлимнинг ўзгариши натижасида денгиз қуриб, аста-секин шимолга чекина бошлайди. Денгиз остида кўтарилган ерлар эса тўқай ва қамишзорларга айланади. Шу даврда пайдо бўлган кўп дарёлар ҳар томонга оқиб, ўзи билан Помир ва Олой тоғларидан олиб келган тош ва лойқаларни ўз йўлида қолдирар эди. Натижада жуда кенг майдонда турли хил экин ва дарахтлар ўсиши учун қулай бўлган серунум тупроқ — аллювий қатламлари бунёдга келади. Шу билан бирга табиатнинг зўр кучларидан бири — шамол ҳам ер қиёфасини ўзгартиришда ўз ҳиссасини қўшган.

Асрлар сари кеча-кундуз тинмай эсувчи шамол тоғлик ва тепаликларнинг қирра-бурра жойларини усталик билан тараб, қириндилардан чексиз биёбонда қум уюмларини бунёдга келтирар ва уларни бир жойдан иккинчи жойга кўчиради эди.

Шундай бир пайтда кўчма қумлар орасида, яъни дайди Аму этакларида қадимги Хоразм ҳам пайдо бўлиб, ўз қиёфасига кира бошлайди. Ҳар хил ҳайвон ва паррандаларга бой бўлган ажойиб тўқайзорлар, дарё қолдирган ўзанларда бунёдга келган хилма-хил балиқларга тўла қамишзор қўллар шу ўлканинг тарихдан илгариги замонлардаги қиёфасини кўрсатар эди. Ўша даврда Хоразм ва бутун Ўрта Осиё иқлими ҳозиргига нисбатан анча нам бўлган.

Бундай табиий ҳолат ибтидоий одамларнинг яшаши учун анча қулай бўлган. Шу сабабдан хоразмликларнинг энг қадимги аجدодлари болалик, яъни ибтидоий даврини ўз замонасига хос бир шароитда босиб ўтган.

Ибтидоий хоразмликларнинг ҳаёт кечириш йўллари тўғрисида кейинроқ сўз юритамиз. Ҳозирги Хоразм воҳаси инсон тарихи бошланишидан илгариги даврга нисбатан анча фарқ қилади.

Маълумки, Хоразм воҳаси Ўрта Осиёнинг энг катта дарёси Амударё дельтасидадир. Бу дельта жуда ҳам кенг бўлиб 58—61° шарқий узунлик ва 41—44° шимолий кенгликда эллик минг квадрат километрга яқин майдонни ишғол қилиб ётади. Уни шимоли-ғарбда Ўст-юрт тепалиги, Шарқда Султон Увайс тоғи ҳамда Қизилқум, жанубда ва жануби-ғарбда Қорақум саҳролари ўраб олган.

Дельтанинг шимолий томонларига Орол денгизи тўлқинлари урилиб туради. Амударё дельтаси Совет Иттифоқида энг катта дельта бўлиб, Волга дельтасига нисбатан уч ярим ҳисса, қадимги Нил дельтасига нисбатан икки ҳисса кўпроқ майдонни эгаллайди. Дельта тупроғи унумли бўлиб, деҳқончилик учун жуда ҳам қулай. Бу район иқлими эса Ўзбекистоннинг бошқа ерларига қараганда кескин континентал иқлим ҳисобланади, яъни ёзи жуда иссиқ, қиши эса анча совуқ келади, ҳатто кечки температура билан кундузги температура ўртасида ҳам анчагина фарқ бўлади. Йилнинг беш ойи (май — сентябрь) давомида температура ўрта ҳисоб билан 20° дан юқори, июль ойида эса 26—30° бўлиб туради. Қиши Ўзбекистоннинг бошқа районларига қараганда анча узоқроқ бўлиб, баъзан — 31—32° гача совуқ бўлади. Ёгингарчиликнинг жуда ҳам кам бўлиши туфайли йилнинг кўп қисми қурғоқчилик билан ўтади ва бу даврда ҳаво очиқ бўлади. Баъзан қиш даврида ҳам ёгингарчилик бўлиб туради.

Шуни ҳам айтиш керакки, Хоразм воҳаси Амударё бўйи ва Орол денгизи яқинида бўлишига қарамай ёгингарчиликнинг кам бўлиши билан Ўзбекистоннинг бошқа районларидан фарқ қилади.

Бетайин ва инжиқ иқлими Хоразм табиати ўзининг қуруқлиги билан маҳаллий аҳолига асрлар давомида қанча қийинчиликларни туғдирган. Бинобарин, узоқ ўтмишда пайдо бўлган Хоразм деҳқончилиги Ўрта Осиёнинг бошқа районларига нисбатан анча кўп меҳнат талаб қилар эди.

Хоразм воҳасида яшовчи халқлар тер тўкиб вояга етказган гўзал ўлкасини чин қалбдан севар ва уни ўз ижодида дoston қилиб куйлар эди. Асрлар давомида сақланиб келган мароқли куй ва қўшиқларда, эртаси ҳамда дostonларда Хоразмнинг табиий-географик тузилишигина эмас, шунингдек, унда яшовчи уруғ-аймоқ ва қабилаларнинг узоқ ўтмишдаги тарихи, уларнинг хўжалик фаолияти, урф-одатлари ва маданияти акс эттирилади.

Айрим афсоналарда Хоразмнинг пайдо бўлиш тарихи анча равшан кўрсатилган.

Масалан, қуйидаги афсона бизга Хоразм деган сўзнинг келиб чиқиши ва уни тушунишга бир оз бўлса ҳам ёрдам беради.

Қадимги замонларда бир подшо бўлиб, унинг жуда ҳам жасур, ўз Ватанини ҳимоя қилишда ҳеч тенги йўқ қўшини ва истеъдодли лашкарбошилари бўлган экан. Кунлардан бир кун лашкарбошилари бир гуруҳ қўшин билан подшонинг адолатсиз сиёсатига қарши исён кўтардилар. Подшо исёни анча қийинчиликлар билан бостиради ва исёнчиларнинг ҳаммасини ўлимга буюради. Лекин подшога яқин кишилар исёнчиларни ўлдириш ўрнига уларнинг барчасини бир чўли-биебонга олиб бориб ташлашни маслаҳат берадилар. Подшо кўнади. Ҳукм қилинганларни ўз ватанидан жудо қилиб, қумлар орасида чангалзор ва тўқайзор бўлиб ётган дарё бўйидаги бир жойга олиб бориб ташлайдилар.

Сургун қилинган лашкар ва лашкарбошилари анча қобилиятли бўлиб, ўша чангал ва тўқайзорларни обод бир ўлкага айлантириб юборадилар. Кўп йиллар ўтиши билан кексайган подшо сургундаги севимли қўшинларидан хабар олишни буюради. Подшо одамлари келиб кўрса, илгариги тўқайзорни ҳеч таниб бўлмас эмиш. Ҳамма ерда обод шаҳар ва қишлоқлар, сувга тўла ариқлар. Улар катта бир шаҳарга кириб шаҳар каттаси билан учрашадилар ва ундан: «Бу қандай ўлка?»— деб сўрайдилар. Шаҳар каттаси: «Бу ердаги халойиқ бир вақтлар ўз подшоси томонидан хор қилинган эди, энди эса ўз меҳнати билан шаҳар ва қишлоқлар қуриб азим бўлган»,— деб жавоб берибди. Бу воқеани подшога келиб айтибдилар. Подшо илгари хор бўлиб, кейин азимга айланган ўша юрт кишиларининг гуноҳини кечиб, уларни бундан кейин хоразмликлар, деб аташни буюради.

Қадимги Хоразмнинг географик тузилишини анча тўғри тасвирлайдиган бу афсона X асрда яшаган атоқли араб географи Мақдиси асарларида келтирилган бир ҳикояга деярли сўзма-сўз ўхшаб кетади. Демак, мазкур афсонани узоқ ўтмишнинг маҳсулоти деб фараз қилиш мумкин.

Мақдиси хоразмликларнинг келиб чиқишини қуйидагича ҳикоя қилади: «...Қадим замонларда Шарқ подшоси ўз мамлакатига яшовчи 400 га яқин кишига дарғазаб бўлиб, уларни аҳоли яшайдиган жойдан 100 фарсах ерга элтиб қўйишни буюради. Кос (Қадимги Хоразмнинг маркази, ҳозирги Қорақалпоғистондаги Бируний район маркази — И. Ж.) ана шундай узоқ жой ҳисобланган. Узоқ вақт ўтгандан кейин подшо ўша одамлардан хабар олиб

келишни буюради. Подшо одамлари келиб, уларнинг ҳаммаси ҳаёт, чайла қуриб балиқчилик билан кун кечириётганликларини кўради. Бу ерда ўтин ҳам кўп экан. Подшо одамлари қайтиб кўрган-билганларини тасвирлаб берганларида, подшо: «Улар гўштни нима дер эканлар»,— деб сўрабди. «Хар» (ёки хавар) деб жавоб берибдилар. У яна: «Ўтинни-чи?»— деб сўрабди. Улар «разм» деб жавоб қилибдилар. Кейин подшо: «Ушбу мавзунни шуларга тақдим қилдим, уни Хоразм (хваразм) деб аталсин»,— дебди. Ҳамда уларга 400 та турк қизларини олиб бориб тўй қилиб беришни буюрибди. Шунинг учун ҳам ҳозиргача улар туркларга ўхшайди. Сўнгра подшо хоразмликларга Жайхун дарёсидан канал ҳам ўтказиб берибди. Шу тарзда афсонавий ўлка пайдо бўлган эмиш.

Бу афсонадан хоразмликларнинг келиб чиқишида ҳар хил қабила-уруғларнинг аралашгани ва уларнинг хўжалик фаолияти ибтидоий даврдаги калтаминорликлар маданиятига ўхшашлиги, афсонанинг қимматини анча орттиради.

Хоразмликларнинг келиб чиқиши тўғрисида Мақдисида 900 йил кейинроқ Хива хони Оллақули (1825—1842 й) кўшикида Эрон элчиси бўлиб хизмат қилувчи Ризақулихон жуда ҳам фантастик бир афсонани ҳикоя қилади. Унинг айтишича, қадим замонларда Ҳазрати Сулаймон ҳукм сургун даврда бир воқеа рўй берган. Сулаймон пайғамбарнинг хизматида жуда кўп дев ва парилар бўлган эмиш. Кунлардан бир кун пайғамбар париларидан бирига жаҳл қилган ва уни жазолаш учун дунёнинг энг узоқ юртига сургун қилиб, у ерда яшовчи қандайдир бир девнинг ихтиёрига топширишни буюради. Сулаймоннинг хизматкор девларидан бири парини ўз устига миндириб, пайғамбарнинг буйруғини бажариш учун йўлга чиқади. Кўп вақт чексиз мовий самода парвоз қилиб, узоқ манзилларни босиб ўтгандан кейин ўша замонларда ҳали инсон эгалламаган Хоразм деган маконга тушади.

Узоқ вақт бирга бўлган дев бадарға қилинган парига хуштор бўлиб, унинг билан бирга қолишга қарор қилади. Дев парига уйланиб, набира, эвара-чевара кўради. Хоразмликлар шулардан тарқалган эмиш.

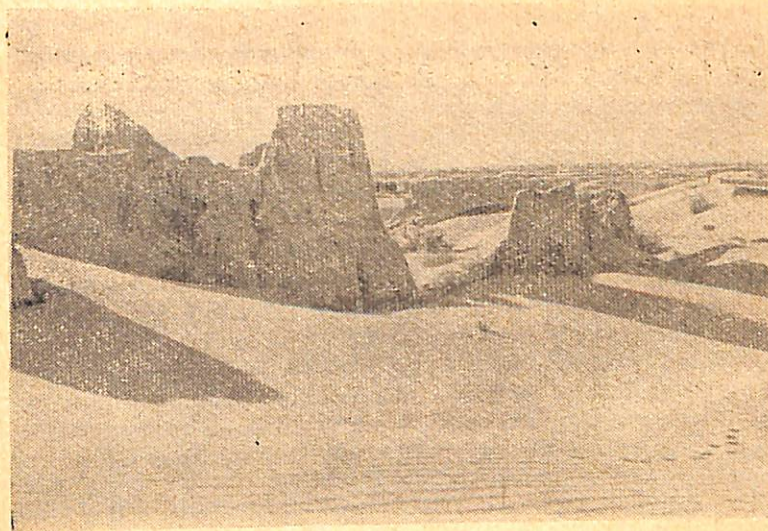
Хоразмликлар тўғрисидаги мавжуд эртақ ва ҳикояларда келтирилган маълумотлар гарчи афсонавий ха-

рактерга эга бўлса ҳам, Амударё воҳасининг аҳолиси турли уруғ-аймоқлардан ташкил топганлигидан дарак беради. Хоразм территориясида ўтказилган археологик ҳамда палеоантропологик¹ текширишлар бу фикрни тасдиқлайди. Антрополог Т. А. Трофимова ибтидоий ва антик даврга оид бўлган калла суякларини текшириб, қадимги хоразмликларнинг тузилишида бир томондан Жанубий Европадаги саҳро бронза маданияти аҳолиси, иккинчи томондан Яқин Шарқ ва Шимолий Ҳиндистон, яъни дарвидондлар қўшимчаси борлигини исботлаб берди.

У хоразмликларнинг антик даврдаги антропологик тузилишида ўрта асрларнинг охирида шу воҳада яшаган ўзбек ва туркманларнинг типлари билан анча ўхшашлик борлигини ҳам кўрсатиб ўтади.

Қадимги грек тарихчиси Страбон хоразмликларни массагет қабилаларининг бир тури деб таъкидлаб ўтади. Маълумки, массагет ёки сак қабилаларининг йирик иттифоқи бутун Хоразм воҳасида энг қадимдан, то антик давргача яшаган. Бу ярим кўчманчи ва кўчманчи қабилалар воҳаларда яшовчи халқлардан ажралиб чиққани сабабли уларнинг урф-одати ва тили бир-бирига анча яқин бўлган. Шунинг учун ҳам Страбоннинг айтгани тўғри бўлса ажаб эмас. Массагет деган сўзни «улуғ гетлар» ёки «катта саклар ўрдаси» деб таржима қилиш мумкин. Шундай қилиб, Ўрта Осиёнинг кенг майдонида йирик массагет иттифоқи узоқ давр ҳукм сурган.

Шуни қайд қилиб ўтиш лозимки, Хоразм деган сўзнинг маъносини жуда кўп олимлар ўзича тушунтиришга интиладилар. Шунинг учун ҳам бу ҳақда ҳозирча умумий бир фикрга келинган эмас. Бунга сабаб Хоразм сўзи кўп хил тарихий манбаларда ҳар хил ёзилиб келинган. Масалан, энг қадимги Ўрта Осиёга оид диний асарлардан бири зардушт (оташпарастлик)нинг муқаддас китоби — Овистода Ҳвайризем, грек ва латин тилларида — Хорасмиё, қадимги форсчада — Уварзмиш, арабчада Хваризм, VII асрга оид Хоразм тангаларида Хвразм деб юритилган. Лекин олимларнинг кўпчилигида бу сўзнинг иккинчи бўғинини таржима қилишда анча ўхшашлик бор. Улар охириги бўғин «үзем» ёки «зм»ни форс сўзи



Қум тагида қолган сирли харобалар.

«замин» билан боғлаб «ер» ёки «тупроқ» деб таржима қиладилар. Шунинг учун баъзи бир олимлар Хоразмни «паст текис ер» (Бюрнуф, Гейгер, Захау), айримлари «серунум ер» (Клипперт ва Лерх), баъзилари эса «унумсиз ер» (Шпигель) деб таърифлайдилар. Ўтган асрда яшаган рус шарқшуноси Савельев Хоразмнинг биринчи бўғинини форсча «Хур» яъни «Қуёш» сўзи билан боғлаб «қуёшлик ер» деб таржима қилади. Машҳур совет тарихчиси С. П. Толстов фикрича бундай изоҳлаш ҳақиқатга анча яқин.

Бу изоҳлар Хоразм сўзининг маъносини ва унинг этимологиясини, яъни келиб чиқишини илмий равишда тушунтиришда аниқ бир фикр йўқ эканлигини кўрсатади.

Бироқ олимларнинг ўлкани серунум, қуёшлик деб таърифлаши бежиз эмас. Асрлар давомида қадимги хоразмликларнинг мардонавор меҳнати туфайли чўл ва қўл, тўқай ва чангалзорлар ўрнида экинзор ва боғу бўстонлар пайдо бўлиши ҳамда шаҳар ва қишлоқларнинг қад кўтариши инсон меҳнатининг қудратини кўрсатибгина қолмай, яқин ва узоқ қўшни мамлакатларда яшовчи халқлар тилида бу мўъжизали ўлка тўғрисида хилма-хил афсоналар туғдиради.

¹ Инсоннинг ибтидоий даврдаги антропологик тузилишини текширадиган фан.

Тарих фанининг отаси Геродот ва бошқа кўпгина қадимги грек авторларининг асарларида Окс, яъни Аму-дарё бўйида яшовчи халқлар тўғрисида мароқли афсоналар келтирилади. Қисман юқорида айтиб ўтганимиздек, жуда кўп араб ёзувчиларининг асарларида, Чингизхон ва Темур даврида ёзилган кўп томлик солномаларда, буюк рус халқининг ажойиб солномаларида ҳам қудратли Хоразмга тегишли ҳар хил қимматли ҳикоялар муносиб ўринни эгаллайди. Окс дарёси бўйидан араб истилочиларининг лашкарлари билан қўшилиб Ғарбий Европага етиб борган мардонавор кишилар ҳақида, ҳаттоки француз халқининг сеvimли асари, дунё маданият хазинасининг ажойиб дурдоналаридан бири «Роланд ҳақида қўшиқ» номли эпосда куйланади. Бу асарнинг 238-тирадасида гўзал Франция ерларига Испания орқали бостириб кирган араб халифалигининг кўпмиллатли қўшинлари ичида Оссиана, ёки Оксиана, яъни Окс дарёси бўйидаги ўлка намояндаларидан тузилган қўшин борлиги таъкидланиб, у қуйидагича таърифланади:

Бўлак қўшинлардан-чи ўнтасин тузди амир...
Унда дашту биёбон Оссиана юртининг
Худога ишонмаган лаънати қабиласи
Бор эди ва уларнинг ҳар бирининг сийнаси
Пўлатдан ҳам мустаҳкам, тошдан ҳам метин эди!
Уларга на дубулға, на совут эди даркор,
Уларнинг мардлигига ғалаба ҳам эди ёр.

Бинобарин, бепоён қумлар орасида пайдо бўлган ва ажойиб афсоналарда тилга олинган Хоразм кўп асрлар давомида Шарқда забардаст Чинмочин давлатидан, то Ғарбдаги Буюк Рум империясига ёйилган кенг территориядаги давлат арбобларининг диққат-эътиборини ўзига жалб қилиб келган. Антик даврдан бошлаб бутун ўрта аср давомида Хитой, Ғарбий Европа ва Яқин Шарқ мамлакатларидан Хоразмга жуда кўп сайёҳ ва элчиларнинг келиб кетганлиги бунга яққол далил бўла олади. Афсоналарда бой ва гўзал деб таърифланган бу ўлкани босиб олиш учун аҳмонийлар империясининг шоҳлари ва македониялик Искандарнинг қилган юришлари, кучли эфталит ва турк ҳоқонларининг босқинчилик ҳужумлари, бераҳм Чингиз ва Темурнинг ваҳший истилолари, Буюк Петрнинг дипломатик ҳаракатлари — ўтмишда

Хоразмнинг дунё миқёсида кўзга кўринарли ўринда бўлганлигини кўрсатади.

Шунинг учун ҳам биз совет археология фанининг Хоразм территориясида кўп йиллар давомида олиб борган тадқиқотлар натижасига асосланиб, сон-саноқсиз харобаларнинг сирини билишга ва бу гўзал афсонавий ўлка тарихининг айрим саҳифаларини бир-бир варақлашга журъат қиламиз.

ЖАСУР ТАДҚИҚОТЧИЛАР

Чексиз биёбон. Кучли шторм таъсиридан тўлқинланган денгиз манзарасини эслатувчи бепоён қум тепалар, қайси томонга қараманг ҳамма ёқ бир хил. Эрта кўкламда кимсасиз Қизилқум ва Қорақум саҳроларига ғалати чирой бериб турувчи ранг-баранг ўт-ғиёҳлар саратоннинг жазирама иссиғидан сарғайиб, қовжираб кетган. Тогдек баланд қум уюмлари орасида кенг майдонни эгаллаб ётган теп-текис тақирлар қуриб, цемент каби қотиб қолган. Теварак-атроф абадий сўнганга ва мутлақо ҳаёт йўққа ўхшаб кўринади. Лекин баъзан-баъзан бепоён қумликлар орасида пайдо бўладиган ва кўп саҳроларни кезган сайёҳлар тили билан айтганда «саҳро кемаси» деб аталган жонивор — туялар, шўрак ўт, янтоқ ёки сазоқ орасидан югуриб чиққан калтакесаклар бу ерда ҳам ҳаёт борлигидан дарак беради.

Саҳрога кўпроқ кириб борган сари кўп замонлардан буён инсон қадами тегмаган бу биёбонда яна ҳам бошқачароқ манзара кўзга ташлана бошлайди. Деярли ҳар қадамда ажойиб ва хилма-хил қилиб ишланган сопол идиш синиқлари, мис ва темирдан ясалган парчалар, бронзадан қилинган камон ўқларининг учлари, зирак, билагузуклар, сарғиш-қизил лойдан ишланган сопол ҳайкалчалар, подшоларнинг расмлари солинган қадимий тангалар, хуллас инсон қўли билан бунёд этилган хилма-хил буюмларни кўриш мумкин. Баланд-баланд қум уюмлари орасидаги тақир ерларда ўнлаб километрчага чўзилган қадимий каналларнинг рошлари ва илгарилари экин экилган ерларнинг чизиқлари сезилиб туради.

Қуёш ботаётган пайтда бу ерлар жуда чиройли бўлиб кўринади. Мовий осмон остида қадимги улуғвор қалъалар қад кўтариб туради. Бу катта ажойиб ёдгор-

Халқ хўжалигида муҳим аҳамиятга эга бўлган «оқ олтин» — пахта экиладиган бутун Ўрта Осиёдаги майдоннинг деярли 15 проценти Амударё этакларидадир. Бу ерда серҳосил шолі ва юқори сифатли йўнғичқа ҳам экилади. Ҳозирги суғориладиган Хоразм воҳасидаги ерларнинг тахминан учдан бир қисмида дон экинлари парвариш қилинади. Маҳаллий эҳтиёжларни қондириш учун кунжут, картошка ва бошқа сабзавот ва полиз экинлари етиштирилмоқда. Кенг майдонларни эгаллаган хилма-хил мевалар етишадиган колхоз боғлари фаровон ҳаётга эришган меҳнаткаш халқ қалбида ғурур туғдиради.

Қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири бўлган чорвачилик ҳам тараққий қилган. Амударё дельтасидаги чексиз ўтлоқ ва пичанзорларда, дельтага яқин жойлашган Устюрт ясси тоғи, Қизилқум ва Қорақумнинг бепоён яйловларида ўтлаб юрган сон-саноқсиз колхоз моллари Хоразм воҳасидаги аҳолининг фаровон ҳаёт кечираётганлигидан дарак беради.

Совет ҳокимияти даврида бу ерда илғор замонавий техникага асосланган юзлаб корхоналар, ўнлаб олий ва ўрта ўқув юртлари, жуда қўп кино-театр ва бошқа маданий-оқартув ташкилотлари пайдо бўлди.

Шундай қилиб, узоқ ўтмишда ажойиб маданият яратган меҳнатсевар ва истеъдодли халқ бир қанча асрлар давомида тўплаб келган миллий традицияларини янги ижтимоий тузум асосида ривожлантирди ва яна ҳам гуллаб-яшнаган маданиятга эришди.

МУНДАРИЖА

Афсонавий ўлка	3
Жасур тадқиқотчилар	11
Кўҳна канал ва ариқлар бўйлаб	22
Ибтидоий кулба қолдиқлари	31
Беҳисоб шаҳар ва қалъалар даври	42
Кушан давлати ва Тупроққалъа	58
Бируний яшаган давр ёдгорликлари	76
Хотима	92